

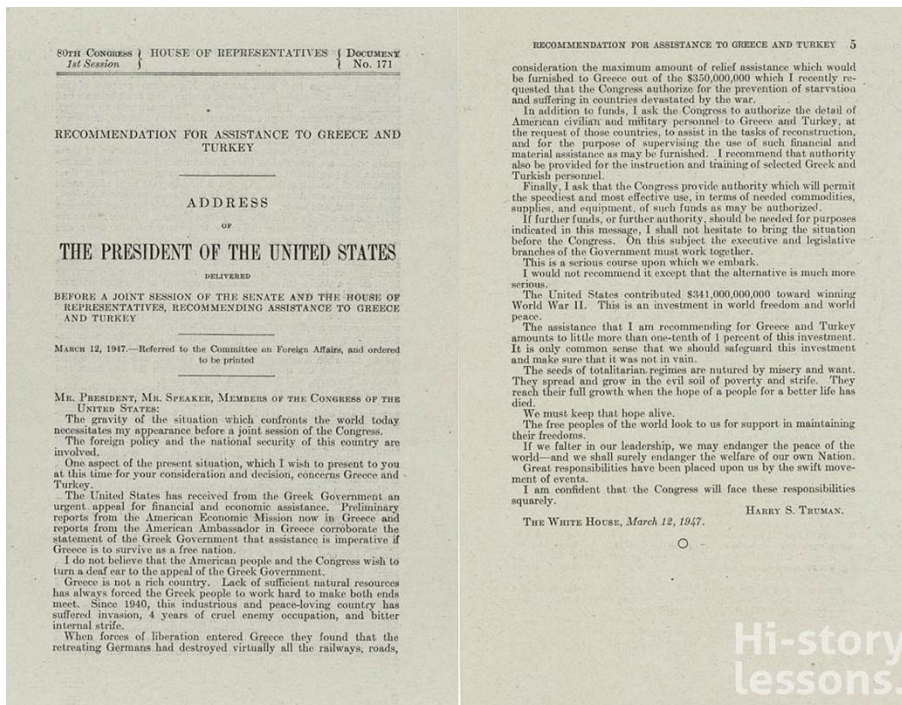
Čo *spôsobuje* dokument? Kontextové informácie ako protilátka proti dezinformáciám a manipulácii

prof. Karel Van Nieuwenhuyse

Dokumenty akéhokoľvek typu (písomné, vizuálne, audiovizuálne atď.) poskytujú dôležitý prístup k pochopeniu minulej a súčasnej reality. Nikdy však neodrážajú realitu doslova, vždy sú tendenčné: ich autor vytvára dokument z určitého hľadiska (rodového, sociálno-ekonomického, kultúrneho alebo politického) pre určitú cieľovú skupinu s určitým zámerom. **Dokument teda nielen niečo hovorí, ale chce aj určitým spôsobom – ktorý sa v dokumente nedá doslovne nájsť – pôsobiť.** Na správnu analýzu, interpretáciu a pochopenie dokumentu sú nevyhnutné informácie o kontexte jeho vzniku a autorovi. Inak môže reálny dokument viesť k dezinformáciám alebo dokonca k manipulácii.

Ako zaujaté reprezentácie v dokumentoch prežívajú kvôli nedostatku kontextových informácií

Dňa 12. marca 1947 predniesol americký prezident Harry Truman v Kongrese pozoruhodný prejav, v ktorom načrtol obraz dvoch svetov: slobodného, demokratického sveta s ústavnými slobodami podľa vzoru USA a utláčaného sveta, ktorý sa vyznačuje potláčaním slobôd a totalitnou kontrolou, čo označil ako komunistickú vládu. Podľa Trumana každá krajina na svete stála pred voľbou medzi dvoma spôsobmi života, hoci, žiaľ, táto voľba nebola slobodná. Truman prisľúbil podporu každej krajine, ktorá sa cítila ohrozená komunistickou expanziou. Jeho prejav sa niekedy považuje za začiatok [studenej vojny](#).

Posolstvo prezidenta Harryho Trumana Kongresu z 12. marca 1947, v ktorom plánoval poskytnúť 400 miliónov USD na hospodársku a vojenskú pomoc Grécku a Turecku. Jeho prejav sa neskôr stal známy ako Trumanova doktrína.

fot. EastNews

Stredoškolské učebnice dejepisu o 20. storočí často obsahujú úryvok z tohto prejavu. Tento skutočný dokument je zvyčajne sprevádzaný veľmi stručnými kontextovými informáciami a otázkami, ktoré vyžadujú len doslovné zopakovanie obsahu prejavu. Trumanovo zobrazenie dvoch svetov nie je na žiadnom mieste kriticky spochybnené. Zdá sa, že učebnice to prijímajú ako svätú pravdu.

Jeho prejav však nebol ani v najmenšom neutrálny. Naopak, poskytol ho za konkrétnych okolností a sledoval presne vymedzený cieľ. Vo februári 1947 britská vláda prestala pomáhať Grécku a Turecku v dôsledku finančnej krízy. Západ však považoval vojenskú a hospodársku pomoc za nevyhnutnú, keďže komunizmus v Grécku silnel a Turecko bolo vystavené sovietskemu tlaku. Keďže sa obávala, že ak Grécko alebo Turecko prepadne komunizmu, budú ich nasledovať ďalšie európske krajiny, americká vláda plánovala prevziať úlohu Británie. Na to však potrebovala povolenie Kongresu USA. Truman preto nielenže informoval Kongres o situácii a svojej stratégii, ale musel ho presvedčiť aj o potrebe uvoľniť sumu vo výške 400 miliónov USD na hospodársku a vojenskú pomoc obom krajinám. Nebola to ľahká úloha, pretože dôležitá izolacionistická frakcia v Kongrese nepodporovala úlohu USA ako „svetového policajta“. Truman tak načrtnul veľmi presný čierno-biely obraz dvoch extrémov, plný delenia na „my a oni“ a stereotypov. Jeho prejav musel niečo urobiť: presvedčiť Kongres. Bez týchto kontextových informácií však používatelia učebníc

nemôžu rozpoznať skrytý význam dokumentu alebo ho kriticky spochybníť. Namiesto toho je pravdepodobnejšie, že budú považovať za samozrejmé to, čo sa v prejave doslova píše. To však vedie k dezinformáciám.

Preto je dôležité pri analýze a interpretácii dokumentu vždy zohľadniť kontext, v ktorom vznikol.

Ako text určuje obraz: skutočné fotografie môžu dezinformovať zavádzajúcim titulkom

Kontext musí byť, samozrejme, presný. V opačnom prípade hrozí riziko dezinformácie. Je to zrejme z príkladu fotografie, ktorá zobrazuje väzňov vo Vél d'Hiv v čase [druhej svetovej vojny](#). Mnohé knihy, v ktorých sa fotografia nachádza, uvádzajú v popise kontextové informácie, že ide o židov, ktorých zatkli francúzski policajti počas razie v Paríži v lete 1942. V júli 1942 bolo v Paríži zhromaždených 13 000 židov, ktorí boli zatvorení na cyklistickom štadióne Vélodrome d'Hiver (Vél d'Hiv), kde čakali na deportáciu. Táto rozsiahla razia sa uskutočnila pri aktívnej spolupráci s francúzskymi orgánmi.

Niekoľko desaťročí po vojne sa udalosť vo Vél d'Hiv postupne považovala za najnižší bod francúzskej kolaborácie pri prenasledovaní židov. Postupne sa to stalo súčasťou francúzskej kolektívnej pamäti. Vydavatelia preto hľadali autentické fotografie na ilustráciu tejto udalosti v knihách a časopisoch, pretože podľa nich „jeden obrázok povie viac ako tisíc slov“. Na tento účel sa postupne začala používať jedna fotografia, ktorá skutočne zobrazuje väzňov vo Vél d'Hiv počas druhej svetovej vojny. Pri bližšom pohľade však zistíte, že ľudia na fotografii nemajú na oblečení Dávidovu hviezdu. Všetci väzni majú so sebou aj kufre, čo nezodpovedá efektu prekvapenia pri zásahu. Okrem toho na fotografiách nie sú žiadne deti, zatiaľ čo tretina zatknutých židov boli v skutočnosti deti. Samotná fotografia je však skutočným dokumentom a nebola zmanipulovaná. Problémom je, že nadpis je zavádzajúci. Fotografia bola vytrhnutá z pravdivého kontextu. V skutočnosti zobrazuje väznenie (skutočných a údajných) kolaborantov vo Vél d'Hiv po oslobodení Paríža spojeneckými vojskami v roku 1944. Títo ľudia boli varovaní, že budú zatknutí. Dostali preto príležitosť obliecť sa a zbaliť si kufor. Navyše išlo prevažne o dospelých, čo vysvetľuje absenciu detí na fotografii. Prečo teda bola táto fotografia umiestnená do nesprávneho kontextu?

Bolo to neúmyselné. Pri hľadaní fotografie boli vydavatelia príliš nadšení, že našli jednu, ktorá zobrazuje väzňov vo Vél d'Hiv, než aby ju dôkladne preskúmali. Pritom sa začala zneužívať.

fot. EastNews

↑ Kolaboranti zatknutí spojeneckými silami počas oslobodzovania Paríža v roku 1944 sedia na schodoch Vélodrome d'Hiver. Táto fotografia sa niekedy označuje nesprávnym titulkom, podľa ktorého ide o židov zhromaždených na tom istom mieste v roku 1942.

To ukazuje, ako **je zobrazenie skutočného dokumentu podmienené kontextovými informáciami v nadpise**. Keďže nie vždy je možné overiť kontextové informácie, rozumnou stratégiou na posúdenie ich dôveryhodnosti je „opätovné“ fotografovanie.

Môžete sa pokúsiť oživiť jeho vznik tým, že si predstavíte scénu, akoby ste boli fotografom. To pomáha detailne si prezrieť fotografiu a zároveň podnecuje k hlbšiemu zamysleniu sa nad tým, čo fotografia zobrazuje a čo ňou chcel fotograf *urobiť*.

Zámerná manipulácia: ako môžu aj skutočné dokumenty podporiť falošné správy

Niekedy sú skutočné dokumenty zámerne zneužitú na podporu určitého posolstva. Tak to bolo aj v nedávnej spravodajskej relácii (16. novembra 2020), ktorú odvysielala a šírila flámska nacionalistická krajne pravicová strana Vlaams Belang. Rozhodla sa experimentovať s vlastným spravodajstvom, pretože podľa názoru strany sú jej voliči nedostatočne zastúpení v mainstreamových médiách, ktoré politicky korektne, ale pritom veľmi skreslene zobrazujú realitu. Témou prvého vysielania bolo „Turecko a jeho negatívny vplyv na našu krajinu a Európu“. Erdogan a jeho sieť mešít Riaditeľstva pre náboženské záležitosti (Diyaret) boli ostro kritizovaní, rovnako ako Erdoganova politika týkajúca sa prebiehajúcej sýrskej utečeneckej krízy. „Lietajúci reportér“, poslanec za stranu Vlaams Belang, informoval, že Erdogan koncom februára 2020 vyhlásil, že sýrski utečenci v Turecku už nebudú zastavovaní na tureckej hranici s Gréckom. Poslanec uviedol, že v skutočnosti nevidel žiadnych sýrskych utečencov, ale len „agresívnych mladých mužov vo vojenskom veku“ zo Somálska, z Pakistanu a Afganistanu. Jeho slová boli podporené zábermi jedného takéhoto mladého muža s prstami namierenými na čelo so slovami (s titulkami): „Žiadny problém, chcem, aby si bol mŕtvy. Chcem, aby si bol mŕtvy.“ Z toho vyplýva prepojenie medzi utečencami a teroristami. Tieto zábery však boli zneužitú. Skutočný dokument bol zámerne zmanipulovaný zmenou kontextu a nesprávnym prekladom. V skutočnosti bol „agresívny ilegál“ na turecko-gréckej hranici v roku 2020 zúfalý utečenec na grécko-macedónskej hranici v roku 2015, ktorého beznádej privádzala k myšlienkam na samovraždu. Tlačová agentúra AP vtedy urobila rozhovor s mužom, ktorý lámanou angličtinou uviedol: „Chcem mŕtvy. Nemám rodinu, nemám dom, mám v živote problémy, chcem len mŕtvy [sic].“ Tento prípad opäť dokazuje dôležitosť kontroly daných kontextových informácií aj pôvodu

skutočného dokumentu. Okrem toho odhaľuje dôležitosť zohľadnenia a prezerania celého zdroja, nielen malého úryvku. **Úmyselné strihanie skutočných dokumentov vedie k ich skresleniu.**

AP Archive, *Migranti hádžu kamene na grécku políciu*, 18. 11. 2016 [prístup 14. apríla 2021]. Dostupné na YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=KzOVexw70-s&t=50s>

Video na YouTube, ktoré zverejnila agentúra Associated Press s názvom „Migranti hádžu kamene na grécku políciu“. Podnadpis (poskytnutý agentúrou) znie: „[...] Chcem mŕtvy, nemám rodinu, nemám dom, mám problémy v živote, chcem jednoducho mŕtvy.“

To isté video na YouTube zverejnila flámska nacionalistická pravicová strana Vlaams Belang s komentárom a pridaným anglickým titulkom: „Žiadny problém, chcem, aby si bol mŕtvy!“

Vlaams Belang, *Dries Van Langenhove aan de Griekse grens*, 19. 08. 2020 [prístup 14. apríla 2021]. Dostupné na YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=-z0h9zV4MaU&t=34s>

Na záver: kritické čítanie môže zabrániť dezinformáciám prostredníctvom skutočných dokumentov

Uvedené príklady ukazujú, že napriek tomu, že ide o skutočné dokumenty, stále môžu viesť k dezinformáciám a manipulácii. Niekedy sa (pod)vedome zneužívajú alebo sa im pripisuje nový význam. Preto je vždy nevyhnutné určiť kontext dokumentu: kto je jeho autorom? Aký účel a cieľovú skupinu mal na mysli? V akom kontexte dokument vznikol? To umožňuje čítať reálne dokumenty nielen doslovne, ale aj s ohľadom na ich podtext a skrytý význam.

Inými slovami, mali by ste kriticky preskúmať dokument s prihliadnutím na jeho kontextové informácie. Len tak môžete plne porozumieť dokumentu a tomu, čo *robí*.

Preklad: Ústav pamäti národa (ÚPN)